

İTİLAFLI DEVLETLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE'Yİ ENGELLEME FAALİYETLERİ

Ulvi Ufuk TOSUN

(Dr. Öğr. Üyesi)

<https://orcid.org/0000-0002-1076-4261>

ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

Geliş Tarihi: 09.02.2021

Kabul Tarihi: 02.06.2021

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.877309

Öz: İtilaf devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra ülke topraklarını yer yer işgal etmeye başladılar. Bu işgallere karşı Anadolu'da önce güneyde, daha sonra da batıda olmak üzere halkın başlattığı bölgesel direniş hareketleri gözlemlendi. Bu durum, İtilaf devletlerini tedirgin etmişti. Ancak onları asıl tedirgin eden gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Kıtaaatı Müfettişii olarak Samsun'a gönderilmesinden sonra başlayacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra silah arkadaşlarıyla birlikte ülkeyi işgalden kurtaracak tek yol olan Millî Mücadele'yi başlattı. Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yürütölen Millî Mücadele, büyük bir mukavemet ve engellemeyle karşılaştı. İtilaf devletleri, bu teşebbüsü engellemek için her türlü vasıtayı etkili bir şekilde kullanmaya başladılar. Onların Millî Mücadele'yi engellemek için uyguladıkları siyasetin farklı farklı türrevleri olmuştu. Kendilerine mensup resmî görevli kimselerin faaliyetleri, bunlardan biriydi. Ülke içerisinde elde ettikleri kimseler ile yerli ya da yabancı casusların yaydıkları karalama propagandaları, bu politikarlardan bir diğeri idi ve çok etkiliydi. Ülkede isyanlar çıkarak iç savaşa sebebiyet vermek, söz konusu bu politikarlardan bir başkasıydı.

Bu çalışmada; İtilaf devletlerinin Millî Mücadele'yi engellemek için uyguladıkları birtakım strateji, plan ve propaganda faaliyetlerini ne derece etkili şekilde kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, İtilaf Devletleri, Karalama Propagandaları, İç İsyamlar.

THE ACTIVITIES OF THE ENTENTE POWERS AIMING TO PREVENT TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

Abstract: After the Armistice of Mudros, the Entente Powers began to occupy the territory of the Turkish country partially. The regional resistance movements initiated by the people against these invasions first in the south and then in the west of the Anatolia were observed. Such an unexpected situation made the Entente Powers uneasy. However, the real developments making them worried would begin after Mustafa Kemal Pasha was sent to Samsun as the Inspector General of the 9th Army troops. Having crossed into Anatolia, Mustafa Kemal Pasha, together with his comrades in arms, started the Turkish War of Independence, which was the only way to save the country from occupation. The Turkish War of Independence, led by Mustafa Kemal Pasha, encountered a

great resistance and obstruction. The Entente Powers began to use all kinds of means effectively to prevent this attempt. There were different derivatives of the policies they followed to prevent the Turkish War of Independence. The activities of the officials aligned with them was one of these policies. The smear campaigns carried out by local or foreign agents and the people with whom they arranged from within the country was another policy, which was very effective. To cause a civil war by provoking riots in the country was another one of these aforementioned policies.

This study aims to reveal how effectively the Entente Powers used certain strategies, plans and propagandist activities they implemented to prevent the Turkish War of Independence.

Keywords: Turkish War of Independence, Entente Powers, smear campaigns, internal riots.

Giriş

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nde çok büyük bir maddi ve manevi yıkıma sebep olmuştu. Henüz Birinci Dünya Savaşı'nın yaşatmış olduğu travmalar atlatılmamışken ülke yeni hatta daha büyük bir felakete sürüklenmişti. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle İtilaf devletlerinin denetimi altına girmişti. Mütareke'nin hemen ardından ülkede işgaller başlamıştı. Başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'da birçok şehir işgale uğramıştı. Bu, İtilaf devletlerinin çoktan beri bilinçaltında tuttıkları Anadolu'yu paylaşma projesiydi. Mondros Mütarekesi'nden sonra tatbiki konan uygulamalara bu projenin hayata geçirilmesi içindi. Nitekim işgaller başlamış ve Mondros Mütarekesi'nin hükümleri, Osmanlı Devleti'nin hareket kabiliyetini engellemişti. Osmanlı yöneticileri de artık olup bitenleri kabullenmiş durumdaydı. Ancak halk, bu duruma seyirci kalmamıştı. İlk önce güneyde Fransızlara, daha sonra da batıda Yunanlara karşı halk merkezli bir direniş hareketi ortaya çıktı. Halkın işgallere karşı vermiş olduğu bir tepki şeklinde ortaya çıkan bu ruha, Kuvayımilliye denmişti. Bu ruh, İtilaf devletlerini oldukça rahatsız etmişti. İtilaf devletlerine göre, bu ruh derhâl engellenmeliydi. Fakat İtilaf devletlerini, esas rahatsız edecek gelişmeler, batıda İzmir'in İşgali'nin ardından başlayan direnişle hemen hemen aynı günlerde yaşanan başka bir hadisenin sonuçlarından sonra olacaktır. Bu olay, Mustafa Kemal Paşa'nın (ATATÜRK) 9'uncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, onun zihninde tasarladığı Millî Mücadele'yi başlatmak için büyük bir fırsat olmuştu. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçer geçmez

yakın silah arkadaşlarıyla birlikte ülkeyi işgalden kurtarmak için koordineli ve sistemli bir çalışma başlattı. Bu durum, İtilaf devletleri nezdinde çok ciddi bir rahatsızlık meydana getirdi ve onların politikalarında esaslı değişikliklere sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının yani Millî Mücadele'nin önünü kesmek isteyen İtilaf devletleri, Anadolu'daki emellerini gerçekleştirmek için farklı planlar ve stratejiler geliştirdiler. Bu siyaset; gerek kendilerine mensup resmî görevli kişiler gerek yerli ya da yabancı casuslar ve İtilaf devletlerinin politikalarını benimseyerek onlar tarafından elde edilmiş olan kimseler tarafından yürütüldü. Yine ülkede isyanlar çıkartılarak Millî Mücadele'nin önünün kesilmesi bu siyasetin aktif bir parçasıydı. Bu siyasetin kullandığı ortak dil, her çeşit vasıta ve imkânın seferber edilerek Millî Mücadele'nin engellenmesi idi.

1. Anadolu'da İtilaf Temsilcilerinin Millî Mücadele'yi Engelleme Faaliyetleri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkede, yer yer işgaller başladı. İtilaf devletleri, Osmanlı Hükûmeti üzerinde büyük bir denetim kurdular. Bunu da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde resmî görevler altında bulundurdıkları subaylar vasıtasıyla yapmaktaydılar. Bu siyasette, Anadolu topraklarının işgal ve paylaşım operasyonunda en aktif rolü üstlenen İngiltere, özellikle etkili olmuştu.

İngiltere, takip ettiği politikalarla açık bir hasım olduğu hissini uyandırmıştı.¹ Söz konusu devlet, Mondros Mütarekesi'ni uygulamak için İstanbul'a bir yüksek komiser atamıştı. Bu şahıs, Mondros Mütarekesi'ni İtilaf devletleri adına imzalayan ve ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak görevlendirilen Amiral Arthur Calthorpe idi. Calthorpe'a; 8 Kasım 1918'de gönderilen talimatta, kendisinin Osmanlı ile İngiliz hükûmetleri arasında Mütareke'nin uygulanmasında ve İngiliz çıkarlarının korunmasında resmî haberleşme görevlisi olacağı bildirilmişti.² İngilizler, Mütareke şartlarını noksansız uygulamak istiyorlardı. Bunun için ülkedeki kurumsal işleyişi, büyük oranda kontrolleri altına almışlardı. Böylece Osmanlı Devleti, fiilî olarak İtilaf devletlerinin denetimine girmiş durumdaydı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesinden³ sonra yaşananlar, İngilizlerin bu topraklar üzerinde takip ettikleri siyaseti yakından ilgilendirmekteydi.

¹ Bilge Criss; *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 96.

² Mehmet Okur - Murat Küçükogurlu; *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 26.

³ Samsun, Vezirköprü ve Merzifon civarlarında Pontus Rum çeteleri, İslam ahaliye karşı saldırılarını giderek artırmaktaydılar (Selâhattin Tansel; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 226). Bu durum karşısında Müslüman Türk halkı da kendisini savunmak gayesiyle teşkilatlanma faaliyetinde bulunmuştu (Okur-Küçükogurlu; s. 50). İtilaf devletleri, bu

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket etmiş ve 19 Mayıs'ta Samsun'a varmıştı. Samsun'dan sonraki durağı, 25 Mayıs'ta geldiği Havza olmuştu.⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyetleri, dikkatlerden kaçmamıştı. Oradaki Rum papazı, gördüklerini ve işittiklerini tüm ayrıntılarıyla Samsun Metropolitisi Germanos'a aktarmıştı. Germanos da İngiliz Yardım Subayı Yüzbaşı L. H. Hurst'a iletmişti. Bu gelişmeler üzerine Hurst, yanında tercümanı ve kontrol subayları Yüzbaşı Salter ile Yüzbaşı Elliot eşliğinde 1 Haziran'da Samsun'dan Havza'ya hareket etmişti. Hurst, orada Rum papazı ile görüşmüştü. Ondan sonra da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret eden Hurst, "durumun fena bir gelişme olduğu" düşüncesi ile Havza'dan ayrılmıştı. Hurst, 12 Haziran'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği raporda; Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili toplayabildiği malumatı iletmiş ve ondan şüphelendiğini söylemişti.⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak bastıktan sonra başlattığı millî bilinci canlandırma faaliyetleri, özellikle İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. Bu rahatsızlık, değişik görevlerdeki resmî ağızlarca da sık sık dile getirilmişti.

Nitekim sözü edilen resmî ağızlardan birisi de İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Sir George Milne idi. Milne, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen geniş yetkilerin kendisine haber verilmemiş olduğundan bahsediyordu. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyetin Anadolu'ya gönderilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Milne, Harbiye Nezaretinden 9'uncu Ordunun daha önce lağvedilmiş olduğundan bahsetmiş ve niçin adı geçen askerî birime yeni bir komutan gönderildiğini sormuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği şey tahmin edilmiş olmalıdır ki Milne'nin 6 Haziran'da Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazı, söz konusu bu rahatsızlığı daha fazla ele verir türdendi.⁶ Milne, yazıda Mustafa Kemal

olayları tam tersinden alıp bölgedeki hadiselerden Türkleri sorumlu tutuyorlardı. Özellikle de İngilizler, Karadeniz bölgesinde asayiş sağlanmadığı takdirde buraları işgal etmeye mecbur kalacaklarını bir nota ile Osmanlı Hükûmetine iletmişlerdi (Tansel; Cilt: I, s. 226). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Kıtâatı Müfettişliği göreviyle Samsun olaylarını araştırmak ve asayişini sağlamak için Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu, önemli bir gelişmeydi. Çünkü Anadolu'ya geçmek niyetinde olan Mustafa Kemal Paşa, nihayet aradığı fırsatı bulmuştu (Sabahattin Seleki; *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, Cilt: I, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 218). Mustafa Kemal Paşa'nın görünüşteki görevi, bölgedeki asayişsizlik sorununu bertaraf etmektir. Fakat onun esas gayesi, Millî Mücadele'yi başlatıp özü ulusal egemenlik ilkesine dayanan yeni bir Türk Devleti kurmaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu kutsal gayesini millî bir sır gibi saklayarak onu bazı aşamalarla nihai hedefe ulaştırmaya çalışmıştır (Kemal ATATÜRK; *Nutuk (1919-1927)*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 10-11. Selami Kılıç; "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)" *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap*, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73-74.

⁴ Gotthard Jaeschke; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 32, 34, 37.

⁵ Selâhattin Tansel; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 1.

⁶ age; s. 1-2.

Paşa ile yanındaki kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmalarının kamuoyunu tedirgin ettiğini belirtiyordu. Askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumlu bulmadığını dile getiriyor, Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin hemen İstanbul'a dönmeleri için emir verilmesini istiyordu.⁷ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Milne'nin isteğine verdiği cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın tayininin kendilerinin bir şikâyeti üzerine olduğunu ve bu konuda İngiliz onayının alındığını söyledi.⁸ Ancak İngilizlerin diplomatik baskıları son bulmadı.

Şevket Turgut Paşa'nın Milne'ye verdiği cevapla aynı gün yani 8 Haziran'da Amiral Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota verdi. Bu notada; Samsun sancağından endişe verici duyular aldığını, birtakım kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkarmaya çalıştığını söylemiş ve bu olaylarla Mustafa Kemal Paşa'yı ilişkilendirmişti. Ayrıca aynı notada, Karadeniz Ordusu Başkomutanı Milne tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi için Osmanlı Harbiye Nezaretine talimat verildiğini hatırlatmıştı.⁹ Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 8 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırılmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, kömür ve benzin yokluğu sebebiyle dönmemesinin gecikeceğini bildirmişti.¹⁰

Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran 1919'da Havza'dan Amasya'ya geçti. 17 Haziran'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, aynı talebi yineleyerek Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının geri çağırılmasını istedi.¹¹ İngilizlerin bu konudaki kuşku, kaygı ve rahatsızlıkları giderek artmaktaydı.

Nitekim 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi'nden (Genelgesi)¹² bir gün sonra yani 23 Haziran'daki yazıda Calthorpe'nin kaleminden dökülen ifadelerle bakarak İngilizlerin Millî Mücadele'den ne kadar rahatsız olduklarını gözlemlemek mümkündür. Calthorpe; Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık bir ay önce Samsun'a askerî müfettiş olarak tayin edildiğini, fakat onun gittiğinden beri kendisini yabancı karşıtı politikaların ve milliyetçilik düşüncesinin merkezine koyduğunu ileri sürdü. Bundan dolayı da geri çağırıldığını ancak bu isteğe şu ana kadar olumlu bir cevap vermediğini söyledi. Calthorpe; aynı yazısında, eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'den (Orbay)

⁷ Gotthard Jaeschke; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 124-125.

⁸ Sina Akşin; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cilt: I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 308.

⁹ Bilâl N. Şimşir; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt: I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 10-11.

¹⁰ Tansel; Cilt: II, s. 3.

¹¹ Zeki Sarıhan; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 319, 327.

¹² Utkan Kocatürk; *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 140.

de söz etmekteydi. Onun Mustafa Kemal Paşa'ya destek verenler arasında olduğunu belirtmekteydi.¹³ İngiliz yetkililer, bu şekilde her fırsatta rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı.

İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkomutanı Milne'nin 30 Haziran'da Harbiye Nezaretine gönderdiği mektup, yine bu rahatsızlığın bir tezahürüydü. Milne, Sivas ve Konya havalisinde silahlı çeteler oluşturularak İtilaf devletlerinin çıkarlarına aykırı hareketlerde bulunduğu bildiriyordu. Bu faaliyetlerin İttihatçılar¹⁴ tarafından yönetildiğini iddia ediyordu. Bu hareketi; Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa,¹⁵ Konya'da ise Cemal Paşa (Mersinli) teşvik ediyor, tezini savunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını, 6 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nazırı'na ilettiğini söylüyor ve bu talimatın 8 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından süratle yerine getirilmesine karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu emre uymadığından yakınıyordu. Bu hareketin daha fazla büyümesini engellemek için de adı geçen komutanların hemen İstanbul'a çağrılmaları için Osmanlı Hükûmetiyle temasın sürdürülmesini istiyordu.¹⁶

İngiliz Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması için hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmayı sürdürdü.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin kendileri adına doğuracağı problemleri çok iyi hesap eden İngilizler, bununla da yetinmeyip birtakım tedbirler alma yoluna gitmişlerdi. Söz konusu tedbirler arasında Samsun'a asker çıkarma işi de bulunmaktaydı.¹⁸ Nitekim bu cümleden olarak 5 Temmuz 1919'da Samsun'a 150 kişilik bir Hintli asker birliği çıkarmıştı. Bu durum üzerine, 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Bey (Bele), İngiliz birliğinin iç kısımlara girmemesi konusunda onları uyardı. Yine Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezaretine 8 Temmuz 1919'da gönderdiği yazıda; İngilizlerin Samsun'a artık tek bir asker bile çıkarmamaları için gereken önlemlerin alındığını söyledi. Anadolu'nun iç kısımlarına tek bir İngiliz efradının hareketine müsaade edilmeyeceğini bildirdi.¹⁹ İşte Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in bu tavırları karşısında İngilizler, Samsun'a tekrar asker çıkarmaktan vazgeçti. Ancak bu gelişme üzerine Amiral Calthorpe, derhâl harekete geçip Refet Bey'in geri çağrılmasını ve gelmediği takdirde de asi ilan edilmesini istemişti. Bu baskı neticesinde, İstanbul Hükûmeti; Refet Bey'i azletti²⁰ ve onun yerine 3'üncü

¹³ Okur - Küçükkuşurlu; s. 52.

¹⁴ İttihat ve Terakki Fırkası mensupları.

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılmış (Jaeschke; 1989, s. 46.), aynı gün Tokat'a geçmiş ve oradan da bir gün sonra, yani 27 Haziran'da Sivas'a ulaşmıştır (Sarhan; Cilt: I, s. 347-348).

¹⁶ Jaeschke; 2011, s. 133-134; Jaeschke; 1989, s. 47.

¹⁷ Okur - Küçükkuşurlu; s. 53.

¹⁸ Tansel; Cilt: II, s. 35.

¹⁹ Sarhan; Cilt: I, s. 364, 370.

²⁰ Refet Bey, 13 Temmuz 1919'da görevinden alınmıştır (Jaeschke; 1989, s. 51).

Kolordu Komutanlığına Selâhattin Bey'i (Köseoğlu) atadı.²¹ İngilizlerin bu konuda asıl rahatsız oldukları kişi, Mustafa Kemal Paşa'ydı. Bu rahatsızlığın verdiği kaygı ve tedirginlikle Mustafa Kemal Paşa'yı dikkatli bir şekilde izlemeye ve onun faaliyetlerini engellemeye devam ettiler.

Mustafa Kemal Paşa; 28 Haziran'da Sivas'tan ayrılmış, 2 Temmuz'da Erzincan'a varmış ve oradan da hareketle 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaşmıştı.²² Halkın ve askerın samimi gösterileri arasında şehre girmişti.²³ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiği tarihten askerlikten istifasına kadar geçen zaman diliminde, İstanbul'a dönmesi konusunda yoğun bir iletişim trafiğine maruz kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'ya, giriştiği faaliyetlerden dolayı İngilizlerin fazlasıyla kuşkulandığını ileten²⁴ İstanbul Hükümeti, İtilaf devletleri temsilcilerinin de baskılarını gerekçe göstererek ondan mutlaka İstanbul'a dönmesini istemişti.²⁵ Nihayet bu süreç, 7/8 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik görevinden istifa etmesiyle sonuçlandı.²⁶ Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettikten sonra Milli Mücadele'yi sivil olarak ve aynı kararlılıkla yönetmişti. Buna karşın İtilaf devletlerinin ve özellikle de İngilizlerin politikalarında en ufak bir sapma olmamış; onlar da Mustafa Kemal Paşa'yı yani Millî Mücadele'yi engellemek için tüm imkânlarını seferber etmişlerdi.

23 Temmuz ile 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum Kongresi yapıldı.²⁷ İngiliz siyaseti, gerek adı geçen kongrenin yapılmasına gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın buraya katılmasına şiddetle karşıydı.²⁸ O sıralarda Erzurum'da bulunan İngiliz Yarbayı Alfred Rawlinson, birtakım zorluklar çıkarmaya çalıştı. Bu şahsın o andaki görevi, mütareke şartlarının tatbikinin denetimi ile Osmanlı ordusuna ait silahları İtilaf devletlerinin kontrolündeki depolara sevk etmektir.²⁹ Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa etmişti. Bununla beraber Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarının tamamlanmasıyla yakından ilgileniyordu. Bu sırada Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da³⁰ toplanacağını düşünerek Mustafa Kemal Paşa'yı,

²¹ Tansel; Cilt: II, s. 37.

²² Sarıhan; Cilt: I, s. 357, 359; Jaeschke; 1989, s. 47-48.

²³ Atatürk; s. 30.

²⁴ Lord Kinross; *Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 215.

²⁵ Fahri Belen; *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 93.

²⁶ Sarıhan; Cilt: I, s. 369.

²⁷ Jaeschke; 1989, s. 53, 56.

²⁸ Kâzım Karabekir; *İstiklal Harbimiz, Cilt: I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 81.

²⁹ Tansel; Cilt: II, s. 45.

³⁰ Erzurum Kongresi'nin toplanma tarihi, 10 Temmuz olarak kararlaştırılmıştı. Ancak delegelerden bazıları henüz gelmemişlerdi (Karabekir; s. 80; Selami Kılıç; "Tam Bağımsızlık / Milli Birlik ve Beraberlik Sürecinde Erzurum ve Erzurum Kongresi", *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, Cilt: II,

9 Temmuz'da ziyaret etmiş³¹ Mustafa Kemal Paşa'ya, bu kongrenin toplanmamasının uygun olacağını söylemişti. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, ona Erzurum Kongresi'nin kesinlikle toplanacağını ifade etti. Rawlinson, söz konusu cevaba, eğer bundan vazgeçilmezse zor kullanılarak kongrenin dağıtılacağı tehdidiyle karşılık verdi. Bu tehdit karşısında Mustafa Kemal Paşa, hiçbir şekilde metanetini bozmadan Rawlinson'a o hâlde biz de kuvvete kuvvetle karşı koyar ve milletin iradesini yerine getiririz, şeklinde mukabele etti.³² İngilizlerin Erzurum Kongresi'nin toplanmasından duydukları rahatsızlık, bu gibi teşebbüslerle sınırlı kalmamış; farklı şekillerde kendisini göstermişti. İngilizler, kongrenin engellenmesi için enformasyon ve iletişim kanallarını aktif biçimde kullanmıştı.

Öyle ki kongrenin yapılacağı günlerde Sivas'a bir tabur sevk edecekleri söylentisini yaydılar.³³ Nitekim bu dönemden itibaren İtilaf devletleri yüksek komiserleri de Millî Mücadele'ye karşı daha sert bir tutum takınmaya başlamışlardı. İstanbul'daki İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri, 22 Temmuz'da bir araya gelerek Millî Mücadele'yi engellemek adına bazı kararlar almışlardı. Mütareke'nin tam uygulanması, Padişah'ın desteklenmesi, Mebusan Meclisi için bir seçim yapılmasına engel olunması gibi noktalarda mutabık kalmışlardı. Bu kararlar, İngiliz ve Fransızların Millî Mücadele'den ne kadar rahatsız olduklarını göstermekteydi.³⁴

İtilaf devletlerinin Millî Mücadele'yi engellemek için attıkları bir başka adım, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ile Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance'nin Damat Ferit Paşa Hükûmetinden Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmasını istemek oldu.³⁵ Bunun üzerine İstanbul Hükûmeti de Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerin derhâl yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini kararlaştırdı.³⁶ 30 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti, 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafında; Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hemen yakalanıp İstanbul'a sevkleri hususunda gerekli yardımın yapılmasını talep ediyordu.³⁷

(Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 609). Bu sebeple kongrenin II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 23 Temmuz'da açılmasına karar verildi (Kılıç; agm, s. 609).

³¹ Yavuz Özdemir, *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1990, s. 71.

³² Kocatürk; s. 146.

³³ Atatürk; s. 40.

³⁴ Haluk Selvi; "Erzurum Kongresi'nin İngiltere Üzerindeki Etkileri", *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Erzurum*, Cilt: II, (Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 802.

³⁵ Jaeschke; 2011, s. 138.

³⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 184.

³⁷ Kocatürk; s. 151-152.

Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezaretine 1 Ağustos 1919'da verdiği cevapta, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmaları için bir sebep olmadığını söyledi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa gibi tanınan, başarılı bir askerî kariyeri bulunan ve efrat arasında da saygı duyulan vatansever birinin tutuklanmasının halk ile ordu üzerinde olumsuz etki bırakacağını bildirdi. Dolayısıyla 15'inci Kolordunun bu şartlar altında kendisinden beklenen yardımı, yerine getirmeye müsait olmadığını ilettili.³⁸ Kâzım Karabekir Paşa'nın bu cevabı, İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı Milne'yi çok kızdırdı.³⁹ Milne, Harbiye Nezaretine 2 Ağustos 1919'da gönderdiği yazıda; Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yla iş birliği yapmasından yakınmaktaydı.⁴⁰ Tüm bu gelişmeler, Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde yaşanmaktaydı.

Nitekim İngilizler, Erzurum Kongresi'ni de yakından takip etmişlerdi. Buradaki gelişmeler; gerek İngiliz askerî ve politik temsilcileri gerekse İngiliz istihbarat servisinin Türkiye'deki elemanları aracılığıyla gözlemlenerek toplanan bilgiler, Londra'ya iletilmişti.⁴¹ Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra yapılması daha önceden kararlaştırılan Sivas Kongresi'nin⁴² hazırlıkları başlamıştı. Yine Sivas Kongresi de İtilaf devletleri tarafından titiz ve dikkatli bir şekilde izlenmişti.

İtilaf devletlerinin İstanbul temsilcileri ile Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Sivas Kongresi'nin kendileri için tehlike arz edeceğini anlamışlar ve onu başarısızlığa uğratmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardı. Yer yer gizli ve bazen de açık olmak üzere birçok tedbir almışlardı.⁴³ Bunlardan biri, 19 Ağustos 1919'da Fransız Binbaşı Brunot'un Sivas Valisi Reşit Paşa'ya tehdidiydi.⁴⁴

Brunot, eğer Sivas'ta bir kongre yapılırsa Fransızların buraları beş on gün içinde işgal edeceklerini söyledi. Bu durumdan oldukça tedirgin olan Reşit Paşa, Brunot'un tehdidini,⁴⁵ bir gün sonra, yani 20 Ağustos'ta

³⁸ Karabekir; s. 106-108.

³⁹ Jaeschke; 2011, s. 139.

⁴⁰ Zeki Sarıhan; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: II, (Açıklamalı Kronoloji), Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 20.

⁴¹ Tolga Başak; "Erzurum Kongresi Günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Kongre ile İlgili İngiliz Belgeleri", *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Erzurum, Cilt: II*, (Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 812.

⁴² Sivas Kongresi'nin toplanma kararı, Amasya Tamimi (Genelgesi)'nde alınmış (Atatürk; s. 21; Gökbilgin; s. 158.) ve adı geçen kongre, 4- 11 Eylül 1919'da yapılmıştır (Sarhan; Cilt: II, s. 85, 97).

⁴³ Ali Fuat Cebesoy; *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 221.

⁴⁴ Sarhan; Cilt: II, s. 54-55.

⁴⁵ Brunot; Reşit Paşa ile olan ikinci konuşmasında tavrını, biraz daha yumuşatmış ve burada, İtilaf devletleri aleyhine davranılmazsa kongrenin toplanmasında bir sakınca olmayacağını söylemiştir (Gökbilgin; s. 236-237).

Erzurum'da⁴⁶ bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya ilettili. Mustafa Kemal Paşa, belirtilen durumu soğukkanlılıkla karşıladı ve aynı gün Reşit Paşa'ya verdiği cevabında, bunun bir blöf olduğuna, Sivas'ın beş on gün içinde işgalinin zorluğuna değindi. Böyle bir teşebbüsün yeni kuvvet ve çokça finansman gerektireceğine vurgu yaptı. Bunun yeni bir savaşa karar verme anlamına geleceğinden ve Fransız kamuoyunun da söz konusu durumu göze alamayacağından söz etti.⁴⁷ Nitekim yaşanan süreç, Mustafa Kemal Paşa'nın tespitlerinin ne kadar isabetli olduğunu gösterecekti.

Sivas Kongresi'nin engellenmesi için yapılan bir başka teşebbüs, Ali Galip Olayı'ydı. Bu hadise ile eş zamanlı olarak bölgede yaşanan hareketlilik, doğrudan İngiliz çıkarlarıyla örtüşür ve aynı hedefe hizmet eder türdendi. Olayların çıkış zamanından ve iç içe geçmiş ilişkilerden, kurulan denklemdeki İngiliz siyasetinin derinliğini görmek mümkündü. Damat Ferit Paşa, sadarete bulunduğu dönemde⁴⁸ Millî Mücadele'ye karşı oldukça olumsuz bir tutum takınmıştı. Yaptığı eylem ve icraatları, genellikle Millî Mücadele'yi engelleme yönünde olmuştu. Nitekim aynı tavrı, Sivas Kongresi esnasında da gözlenmişti.

Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını yakalamak için bazı tedbirler aldı. Kayseri milletvekilliği de yapmış olan Kurmay Albay Ali Galip'i Elazığ valiliğine tayin etti. Bu valinin en başta gelen vazifesi, Sivas Kongresi'ni engellemek ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutuklamaktı. Bu önemli görevi başarabilmesi için sonradan Ali Galip'e, Sivas Valiliği ile birlikte 3'üncü Kolordu Komutanlığı da teklif edildi. Ali Galip; bu teklifi şartlı kabul edeceğini söyledi. Askerlik kıdemine sekiz buçuk yıl eklenmesi, generalliğe yükseltilmesi ve kendisine bir miktar tazminat ödenmesi gibi istekler öne sürdü. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti; 3 Eylül 1919'da ona bir yazı gönderip şartlarının kabul edildiğini bildirdi. Ondan, Sivas'taki kongrenin toplanmasını engellemesini istedi. Bunun yapılabilmesi için kendisine Sivas'ı basıp valiliği ve komutanlığı üzerine almasını ve sonra da Millî Mücadele'ye mensup olanları tutuklayıp İstanbul'a göndermesini bildirdi.⁴⁹ Bu şekilde Ali Galip, Reşit Paşa'nın yerine Sivas valiliğine getirilmişti. İşte bu sebeple Sivas yolu üzerinde Malatya'daydı. Orada Damat Ferit Paşa Hükümetinin emirleri doğrultusunda ülke menfaatleri adına bazı olumsuz faaliyetlerle meşguldü.⁵⁰

⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'ne katılmak için 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrıldı (Sarhan; Cilt: II, s. 75).

⁴⁷ Atatürk; s. 53-56.

⁴⁸ Damat Ferit Paşa, Mütareke Dönemi'nde beş defa hükümet kurmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Akşin; Cilt: I; Sina Akşin; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt: III, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010).

⁴⁹ Tansel; Cilt: II, s. 105-108.

⁵⁰ Gökbilgin; s. 237-238.

Aynı tarihte yani 3 Eylül 1919'da İngiliz Subayı Binbaşı Edward Noel de Malatya'ya gelmişti. Yanında, Bedirhanîlerden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden Ekrem bulunmaktaydı. Noel'in bu esnada Malatya'da bulunması, Ali Galip'le iş birliği yapacağını göstermekteydi.⁵¹ Her ne kadar İngiliz Baştercümanı Ryan: "Noel, sadece istihbarat için Malatya'ya gitti, onun Ali Galip'le karşılaşması üzücü bir rastlantıdır."⁵² gibi ifadelerle durumu kendileri adına kurtarmaya çalışmışsa da bu pek inandırıcı olmamıştı.

Öyle ki Binbaşı Noel, vaktiyle Diyarbakır'da ülkenin aleyhine propaganda yapmıştı. Şimdi yine aynı olumsuz faaliyetlerini⁵³ sürdürmekteydi.⁵⁴ Ali Galip ve Binbaşı Noel, Millî Mücadele'yi engellemek için iş birliği hâlindeydiler. Bu iş birliği, Millî Mücadele'nin en önemli gelişmelerinden biri sayılan Sivas Kongresi'ni engelleme çabası olarak kendisini göstermişti.

Nitekim bu gayretin Sivas Kongresi'ni basma hazırlığı olduğu anlaşılmıştı.⁵⁵ Ancak Ali Galip ile Binbaşı Noel'in bu teşebbüsü, büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı. Çünkü tertip etmiş oldukları plan ve strateji boşa çıkarılmıştı. Onların Sivas Kongresi'ni engelleyerek Millî Mücadele'yi durdurma çabası sonuçsuz kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının aldığı ciddi önlemlerle bu teşebbüsler, bertaraf edildi.⁵⁶ Ali Galip, Malatya'yı terk ederek Kâhta'ya⁵⁷ geçmek zorunda kaldı. Kâhta'dan Urfa'ya ve oradan da Halep'e geçti. Nihayet daha sonra İstanbul'a döndü.⁵⁸ İngiliz Binbaşı Noel ise Anadolu topraklarında saçmakta olduğu nifak tohumundan bir fayda sağlayamadan gözetim altında⁵⁹ Malatya'dan çıkarıldı.⁶⁰ Oysaki İngiliz siyaseti, yukarıda bir nebze değinildiği üzere Ali Galip Olayı'nda Binbaşı Noel'i oldukça masum göstermeye çalışmıştı.

Hâl böyle iken İngiliz Dışişleri yetkililerinden G. Kidston'un "*Mustafa Kemal, Noel'i memleket dışına kovalamakla Kürt kabileleri ile olan*

⁵¹ Tansel; Cilt: II, s. 107.

⁵² Jaeschke; 1989, s. 77.

⁵³ Zaten Binbaşı Noel'in yanındaki Bedirhanî ailesinden Celâdet ve Kâmuran'ın da ayrılıkçı propaganda faaliyetlerini yürütmek için bölgeye geldikleri bilinmekteydi (Karabekir; s. 199).

⁵⁴ Hamdi Ertuna; *Türk İstiklal Harbi, VI'ncı Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s. 46.

⁵⁵ Karabekir; s. 199.

⁵⁶ Atatürk; s. 95.

⁵⁷ Kâhta; o dönemde Malatya'ya bağlı olup şu anda Adıyaman ilinin bir ilçesidir.

⁵⁸ Sarıhan; Cilt: II, s. 111.

⁵⁹ Ertuna; s. 51.

⁶⁰ Akşin; Cilt: I, s. 500.

bağlantımızı kesmiş bulunuyor."⁶¹ ifadesi hem onların savunduğu bu durumu çürütmekte hem de o dönem İngiliz siyasetinin ülkenin millî birlik ve beraberliğine ne derece kastetmiş olduğunu en somut şekilde göstermekteydi. İngiltere'nin güney ve güneydoğu Anadolu'da uygulamaya koyduğu benzer ayrılıkçı politikaları, bu olaydan sonra da devam etmişti.

Nitekim Ali Galip Olayı kapandı derken bu sıralarda ülkenin güney ve güneydoğu bölgelerinden ulaşan haberlerde adı geçen havalide kışkırtmaların giderek arttığı bildirildi. Halep'te bulunan İngiliz ordusuna mensup Albay Peel adındaki bir İngiliz subayının Malatya'ya geldiği; şehrin ileri gelenleri, memur hatta askerî kimselerle görüştüğü öğrenildi. Daha önce de onun Diyarbakır ve Elazığ'da bu gibi temaslarda bulunduğu haber alındı. Yine bazı İngiliz subaylarının çeşitli yerlere geziler düzenledikleri, ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi için propaganda yaptıkları haberleri ulaşmıştı. Hatta Albay Peel, Ali Galip'in tekrar görevine dönmesini isteyecek kadar ileri gitmişti. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye,⁶² gerekli ihtarları yaparak Albay Peel'in ülke içinde dolaşmaması, temasta olduğu kimselerle ilişkisini kesmesi ve Halep'e dönmesi kararını aldı. Bu kararlar, İngiliz albaya bildirildi ve onun geri dönmesi sağlandı. Bu şekilde, Ali Galip Olayı'nın son perdesi de kapanmış oldu.⁶³

İngiltere'nin Türk toprakları üzerindeki emellerini yansıtmaları ile Millî Mücadele'nin güçlenmesinden duyduğu kaygıyı göstermesi adına İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 10 Ekim 1919 tarihli gizli rapor çok önemlidir. Raporda; Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki direniş karşısında İngiltere'nin prestij kaybına uğradığı, Millî Mücadele'nin giderek güç kazandığı ve bu sebeple barış antlaşmasının geciktirilmeksizin yapılmasının İngiltere'nin menfaatine olacağı düşüncesi vurgulanmıştı.⁶⁴

2. Propaganda ve Casusluk Yoluyla Millî Mücadele'yi Engelleme Faaliyetleri

İtilaf devletlerinin Millî Mücadele'yi engellemek için denediği etkili yöntemlerden biri, konunun buraya kadarki kısmında anlatılmaya çalışıldığı gibi kendilerine mensup resmî görevlerdeki kimselerin kullanılmasıydı. Bu yöntem, titiz bir şekilde uygulanmış ve böylece Millî Mücadele'ye büyük

⁶¹ Tansel; Cilt: II, s. 110.

⁶² Heyet-i Temsiliye; Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında 9 kişiden oluşturulmuştu. Bu kurulun işlevi, Doğu Anadolu'yu temsil etmektir. Sivas Kongresi'ne geldiğinde hem Heyet-i Temsiliyeye yeni katılımlar olmuş hem de söz konusu kurulun yetkileri genişletilerek ona tüm yurdu temsil edecek bir mahiyet kazandırılmıştı (Tansel; Cilt: II, s. 57-58, 104).

⁶³ Ertuna; s. 51-52.

⁶⁴ Şimşir; s. 134, 141-143.

zorluklar çıkarılmıştı. Millî Mücadele'yi engellemek için devreye sokulan diğer bir yöntem ise karalama propagandaları yaptırmak, yönetmek ve ajan/casus⁶⁵ hüviyetindeki kimselerden aktif şekilde faydalanmak olmuştur.

Başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletleri, Anadolu'yu parçalamak için tedbirler almaya girişmişlerdi. Amaçlarına ulaşmak için büyük ölçüde insanların din duygusundan yararlanmak istiyorlardı.⁶⁶ Din duygusunu istismar ederek gerçeği yansıtmayan bilgilerle birçok insanı istedikleri yöne kanalize ediyor ve kışkırtıyorlardı. Bu da Millî Mücadele'yi olumsuz etkiliyor ve onun önüne yeni yeni badireler çıkarıyordu.

Söz konusu nifak ve karışıklıkları çıkaranların bu menfaat ve hesaplarına alet olup ülkenin millî birlik ile beraberliğine aykırı hareket edenler vardı. Bunların başında da Damat Ferit Paşa gelmekteydi. Damat Ferit Paşa ve hükümetleri, Millî Mücadele'ye karşı hasmane bir tavır almıştı.⁶⁷ Damat Ferit Paşa Hükümeti ve onunla aynı çizgide olanlar, Millî Mücadele'yi engellemek için karşı bir cephe oluşturmuşlardı. Mektup, telgraf ve beyanname gibi o günkü iletişim unsurlarını etkin kullanarak Millî Mücadele aleyhine bir hava estiriyorlardı. Etrafa gizli adamlar yollayarak kara propaganda yapıyorlardı. İngiliz Muhipler Cemiyeti ile yakın ilişkiydiler. Keza Yunanlarla da iş birliği hâlindeydiler.⁶⁸

İngilizler, İstanbul'un işgalinden sonra casusluk teşkilatını tüm Anadolu'da genişletmekteydi. Belirtilen bu hususta Askerî Nigehban Cemiyetinden destek sağladıkları gibi birçok Rum ve Ermeni'yi de bu teşkilatın içine almaya başlamışlardı. Nigehbana mensup kişileri esir statüsü görünümünde Anadolu'ya sürmeye çalışmışlardı. Rum ve Ermeniler de Türk birliklerinin olduğu bölgelerden Yunan ordusu ile İtilaf kuvvetlerine istihbarat sağlıyordu. Nitekim trenlerde görevli bulunan Rum ve Ermeniler, komitecileri ya da çetecileri işgal bölgelerine naklediyordu. Bu gayeyle faaliyet gösteren 89 Ermeni casus saptanmıştı. Öyle ki bunlar, telgraf istasyonlarında da Yunanlara istihbarat temin ediyorlardı.⁶⁹ İngilizler, Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da da Rum ve Ermenilerden istifade etme yoluna gitmişti. İstanbul sokaklarında İngiliz üniforması giymiş çok sayıda Rum ve Ermeni vardı. Bu kişiler, İngiliz Komutanlığı tarafından kamu güvenliği ve istihbarattan

⁶⁵ Nitekim bunlardan bazıları, iç isyanların çıkarılmasında da etkili olmuştu. Mesela Rahip Frew buna örnek olup onun bazı ayaklanmalardaki rolüne, söz konusu çalışmanın 3. başlığını teşkil eden iç isyanlar konusunda değinilmiştir.

⁶⁶ Belen; s. 194.

⁶⁷ Ertuna; s. 26.

⁶⁸ Kâzım Özalp; "Kâzım Özalp Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: II, Sayı: 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231.

⁶⁹ Güzin Çaykırın; "Millî Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl: 2020, Sayı: 32, s. 106-107.

sorumlu polis olarak kullanılmaktaydı.⁷⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki işgal kuvvetlerinin organize ettiği bu faaliyetleri, ülkede destekleyen ve tasvip eden üst düzeyde kişiler vardı. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunların başında Damat Ferit Paşa gelmekteydi. O, bir taraftan Millî Mücadele'ye karşı şiddetle mukavemet ederken diğer yandan İngilizlere karşı koşulsuz itaat ve teslimiyet içine girmişti.

Nitekim bu itaat ve teslimiyetin en açık delili, Damat Ferit Paşa'nın 30 Mart 1919 tarihli İngiliz himayesini isteyen projesiydi.⁷¹ İngiliz Yüksek Komiseri'ne sunduğu bu tasarıda; İngilizlerin ülkede istedikleri yeri işgal etmesi ve 15 yıl Osmanlı Devleti'ni koruması, Ermenistan'ın bağımsızlığı, İngilizlere Osmanlı ekonomisini denetleme yetkisi, Arabistan'ın özerk olması fakat dinî açıdan Halife'ye bağlı olması gibi ifadeler yer almaktaydı.⁷² Öyle ki Damat Ferit Paşa, 8 Eylül 1919'da İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e söz konusu bu İngiltere'nin himayesini isteme teklifini yinelemişti.⁷³ Hatta Damat Ferit Paşa'nın 1 Ekim 1919'da istifa ettiği üçüncü hükûmeti yürütme görevine, 5 Nisan 1920'de dördüncü kez geri dönüşünde⁷⁴ İngilizler etkili olmuştu.⁷⁵ İngilizlerin Damat Ferit Paşa'yı tercihlerinde, Anadolu'yu bir iç savaşa sürükleme düşüncesinin etkisi büyüktü.⁷⁶ Zaten Damat Ferit Paşa da İngilizlerin bu siyasetine harfiyen riayet edecek, onların Millî Mücadele karştı propaganda ve casusluk faaliyetlerine destek olacaktı.

Damat Ferit Paşa ile İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck arasında 8 Nisan 1920'de yapılan görüşme, bunu hiçbir şüpheye meydan bırakmadan doğrulamaktaydı. Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele'yi engellemek için Ahmet Anzavur'un gönderildiğini söyledi. Paşalıkla taltif ettikleri Anzavur'a İngilizlerden silah istedi. Anzavur gibi İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput taraflarına da birtakım kişilerin sevk edileceğini bildirdi. Millî Mücadele aleyhine yayımlanacak ferman ve fetvaları Anadolu'ya dağıtmak için onlardan uçak istedi. İngilizlerin istediği şekilde çalışacağına dair Robeck'e söz verdi.⁷⁷

Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele'ye karşı tüm muhalif unsurlarla birleşmişti. Anadolu Hareketi'ni engellemek için fetvalar yayımlatıldı. Bu fetvaların halka ulaştırılmasında, işgal kuvvetleri de aktif rol almıştı.⁷⁸ Mesela Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin yazdığı fetvaları, Anadolu'ya

⁷⁰ Criss; s. 104.

⁷¹ Jaeschke; 1989, s. 23.

⁷² Sarıhan; C. I, s. 188.

⁷³ Jaeschke; 2011, s. 144.

⁷⁴ Jaeschke; 1989, s. 67, 97.

⁷⁵ Açık Söz; 9 Mayıs 1336 (1920).

⁷⁶ Belen; s. 194.

⁷⁷ Sarıhan; Cilt: II, s. 473.

⁷⁸ Atatürk; s. 303.

İngiliz uçakları atmıştı. Yine İngiliz vapurları da Millî Mücadele aleyhinde olan Peyam gibi gazeteleri Anadolu'ya gönüllü şekilde taşımıştı.⁷⁹ Keza söz konusu fetvaların Anadolu'nun çeşitli yerlerine atılmasında Yunan uçaklarının gayreti de gözden kaçmamıştı.⁸⁰ Nitekim yapılan bu karalama propagandalarında, Yunanlar da İstanbul Hükûmetiyle koordineli ve müşterek çalışmaya oldukça önem vermişti.⁸¹ Hatta bu koordineli çalışmanın sonucunda, birtakım kişilerin elde edilip Anadolu Hareketi'ne karşı bozguncu⁸² olarak kullandığı vakalar gözlenmişti.⁸³

İstanbul Hükûmeti ve Yunanların birlikte yaydığı bu propagandalar, Batı Cephesi'ndeki askerlerin psikolojisini de çok olumsuz etkilemişti. İstanbul Hükûmeti, bunu yaparken hilafet ile saltanat makamını istismar etmiş ve İngilizler hesabına ülkeyi âdeta esarete sürüklemek istemişti. Yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüş ve Batı Cephesi'nde bazı askerler, cepheyi terk etmeye başlamıştı. Cepheyi terk eden söz konusu askerlerin belirtilen duruma karşı kendilerini savunma mekanizmaları da tamamen bu kara propagandalar üzerine temellendirilmişti. Bu askerler, uğradıkları yerlerde Padişah'ın kendilerine tayyare ile mektup attığını ve karşılındakinin de Yunan ordusu değil Müslüman askeri olduğunu söylemişlerdi. Bunun için subayları tarafından terhis edildiklerini dile getirmişlerdi.⁸⁴

Halkı, verilen mücadeleden soğutmak için savaşılanın Yunan kuvvetleri değil Hilafet Ordusunun İslam askeri olduğu propagandasını yaymışlardı. Bu şekilde; cepheyi terk etme suçlarına yani firarlarına kendilerince haklılık kazandırmayı amaçlamışlardı.⁸⁵ İstanbul Hükûmetinin işgal kuvvetleriyle beraber yürüttüğü bu propagandalar, askerlerin maneviyatını sarsmıştı.⁸⁶ Bu tür casus ve bozguncuların Millî Mücadele'ye verdikleri zararı anlatması bakımından Ali Fuat Paşa'nın verdiği bilgiler çok önemlidir.

Ali Fuat Paşa'nın anlattığına göre, 24'üncü Tümenin Eskişehir'de toplanmış olan 3.000 mevcutlu 2'nci Piyade Alayının 6 Nisan 1920'den itibaren trenle Eskişehir'den Bilecik'e nakli yapılmaya başlanmıştı. Buradan

⁷⁹ Çavdar, s. 235.

⁸⁰ Kenan Esengin; *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 102.

⁸¹ Hâkimiyet-i Milliye; 12 Teşrin-i evvel 1336 (1920).

⁸² Eskişehir İstiklal Mahkemesi karar defterinde, bu suç teşkil eden bir dava kaydı için bk. (*Eskişehir İstiklal Mahkemesi*; Cilt: 4, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 19.)

⁸³ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrin-i evvel 1336 (1920).

⁸⁴ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 944, Gömlek: 126, Belge No: 126-1; İSH, Kutu: 980, Gömlek: 24, Belge No: 24-1.

⁸⁵ İSH; Kutu: 1169, Gömlek: 141, Belge No: 141-2; İSH; Kutu: 944, Gömlek: 126, Belge No: 126-1; İSH; Kutu: 980, Gömlek: 24, Belge No: 24-1.

⁸⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi; 1. Devre, 1. İctima Senesi, Cilt: 4, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s. 84.

Bursa'ya kara yürüyüşü ile varılacaktı. Alay, Bursa'daki 56'ncı Tümenin emrine girecekti. Alayın birinci taburu, 1.000 mevcutla Bilecik'ten yola çıkmıştı. Ancak Bursa'ya sadece 150 mevcutla varabilmişti. Söz konusu efrat, Bilecik ile Bursa hattında firar etmişlerdi. İkinci tabur da aynı akıbetle karşılaşmıştı. Bu gelişme üzerine Tümen Komutanlığı, Bilecik-Bursa hattında bazı önlemler alma ihtiyacını duymuştu. Subaylardan beş altısı, asker elbisesi giyerek Bilecik'e kadar gidip orada üçüncü taburun arasına karışacaklardı. Böylece firar meselesinin nedenlerini araştırarak kaçak olaylarını engellemeye çalışacaklardı. Bu subaylar, görevlerini yapmışlardı. Bu sayede üçüncü tabur, 600 mevcutla Bursa'ya ulaşmıştı. Subayların döndüklerinde anlattıklarına göre tüm yol boyunca köylü ve hoca kıyafetli birçok kimse, efradın arasına karışmışlardı. Bunlar, Ahmet Anzavur İsyanı'nı meşru kılan söylemler kullanarak ve Millî Mücadele aleyhine yoğun bir kara propaganda yaparak askeri firara kışkırtmışlardı.⁸⁷ Bu propaganda siyasetinde, İstanbul Hükûmeti ile İngilizler çok etkin rol oynamıştı.

4'üncü Kolordu Ahz-ı Asker Kalem Reisi Miralay İsmail Bey, 11 Ekim 1920'de Akşehir Kalem Riyasetine ve bağlı askerlik şubelerine bir emir göndermişti. Bu emirde, askere alma ve ikmal işleri ile Millî Mücadele'yi olumsuz etkileyecek mahallî sebepleri bildirmelerini istemişti.⁸⁸ Bu emre, bazı askerlik şubelerinin verdiği cevaplardan, yukarıda altı çizilen propagandanın farklı motiflerini görmek mümkündür.

Nitekim bazı askerlik şubelerinin verdiği cevaplarda, İstanbul Hükûmetinin tutum ve davranışlarına özellikle dikkat çekilmişti. Örneğin 16 Ekim'de cevabını ileten Karahisar Şube Reisi Şehâbeddin Bey, Millî Mücadele'yi olumsuz etkileyen nedenler içinde "*İstanbul Hükûmeti ve İngilizlerin ortaklığı ile içimize giren hainlerin ahaliyi zehirlemesinden*" söz etmişti. Benzer haberler, Batı Cephesi Komutanlığını, bu konuda önlemler almaya yöneltmişti. Öyle ki Batı Cephesi Komutanlığı emri olarak 22 Ekim'de Kalem Riyasetine bildirilen bir yazıda şöyle denilmekteydi: *İstanbul yolcuları arasında gelenlerin büyük kısmının koyun tüccarı, tebdil-i hava, mezuniyet ve benzer şekiller altında İstanbul Hükûmetince özel bir görevle gönderildikleri ihbar edilmektedir. Dışarıdan Anadolu'ya gelecek kişilerin çok gizli bir şekilde şahsiyet ve kimlikleri incelenip yalnız güvene layık olduklarına dair vesikası bulunanların seyahatlerine müsaade edilmesi Batı Cephesi Komutanlık Vekâleti emridir.*⁸⁹

⁸⁷ Cebesoy; s. 415-416.

⁸⁸ Nuri Köstüklü; *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 41.

⁸⁹ Köstüklü; s. 41.

Millî Mücadele’yi engellemek ve bu sayede Sevr Anlaşması’nı⁹⁰ hayata geçirmek isteyen İngilizler, söz konusu propaganda siyasetinin çok farklı varyantlarını denemişti. Mesela Batı Cephesi Komutan Vekili Kâzım Bey’in büyük ihtimalle 20 Ekim 1920’de askerlik şubelerine gönderdiği yazı, buna örnekti. Bu yazıda, eski Teşkilat-ı Mahsusa’nın Umûr-ı Şarkiyye Müdürü Kaymakam Hüsameddin Bey’in yanından gelen birinin ifadesine yer verilmişti. Buna göre, Mısır’a giden bir propaganda heyeti, oradaki esirlere memleketlerine döndüklerinde Millî Mücadele aleyhine harekete geçmelerini telkin etmişti. Nitekim belirtilen husus için uygun esirleri görevlendirdikleri ve bunların Anadolu’ya muhtelif kisve ve misyonlar altında gönderildikleri ifade edilmekteydi. Mısır’da, İngilizlerin esir kampları vardı. Söz konusu yazıda bahsedilmese bile esirlere, bu propagandayı yapan İngilizlerdi.⁹¹

İtilaf devletleri, Anadolu’daki Rum ve Ermenileri destekleyerek de onlardan Millî Mücadele’ye karşı propaganda faaliyetlerinde istifade etmişlerdi. Çünkü Millî Mücadele, Rum ve Ermenilerin ülkedeki emellerine engel teşkil etmekteydi.⁹² İtilaf devletlerinin güdümündeki Rum ve Ermenilerin bu hususta yürüttükleri kara propagandaların da farklı versiyonları olmuştü.

İfade edilen bu propagandalardan biri, Millî Mücadele’nin İttihatçı bir hareket olduğuna dair suçlamaydı. Bunlar, söz konusu propagandadan yola çıkarak yakında hareketin başına Enver ile Talat Paşaların geçeceğine yönelik İstanbul’daki kamuoyuna tezvirat yapıyor, Avrupa’ya telgraflar çekiyor ve İtilaf temsilcilerine gidip himaye edilmelerini istiyorlardı. Yine bu kara propagandalardan bir başkası, Muharebeler dönemi başladığında bunların Anadolu’da Müslüman hoca kıyafetinde dolaşıp halkı Millî Mücadele aleyhine ayaklandırmalarıydı. Keza Müslüman efradı askerlikten soğutmak için onlara, kullandıkları iase ve elbiselerin uygunsuzluğuyla yaptıkları hizmetin ağırlığından söz ediyorlardı. Bu şekilde propaganda yaparak onları firara teşvik ediyorlardı.⁹³ İşgal kuvvetleri, İstiklal Savaşı boyunca Millî Mücadele’yi sonuçsuz bırakmak için birçok yöntemi denemişler ve yürüttükleri karalama propagandalarından hiçbir şekilde ödün vermemişlerdi.

İfade edilen bu duruma somutluk kazandırması adına Kütahya, Eskişehir Savaşlarından⁹⁴ sonra Yunan Komutanlığı tarafından Türk ordusu ile halkının moral-motivasyonunu bozmak ve mücadele gücünü sekteye

⁹⁰ Sevr Antlaşması; 10 Ağustos 1920’de imzalandı (Jaeschke; 1989, s. 116).

⁹¹ Köstüklü; s. 43.

⁹² Çaykırın; “Millî Mücadele’ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan’a Destek Faaliyetleri (1918-1922)”, s. 106.

⁹³ agm.; s. 106.

⁹⁴ Kütahya, Eskişehir Savaşları; 10 ile 25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapıldı (Ayrıntısı için bk. Kâmil Önalp; *Türk İstiklal Harbi, II’nci Cilt, Batı Cephesi, 4’ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974).

uğratmak için yayımlanan şu bildiriden bahsetmek yerinde olacaktır: “Fikrimiz Türk askerini yok etmek değil Türk halkını Mustafa Kemal’in işkencesinden kurtarıp Anadolu’da güvenlik ve huzuru sağlamaktır. Amacımız, kendi şerefi için işsiz kalan İstanbul subaylarını elde ederek şan ve şerefi için sizi zorla kanlı muharebeye sevk eden Mustafa Kemal ile dostlarını Anadolu’dan atmaktan ibarettir. Memleketinize sulhu bir an önce getirmek elinizdedir. Sizin yapacağınız iş köylerinize gidip serbestçe kendi işinizle uğraşmak olmalıdır. Zorla asker edildiğinizi biliyoruz. Eskişehir, Kütahya, Gediz, Gördes, Afyonkarahisar, Konya ve diğer yerlerde sizin isteksiz olarak Kemal ordusuna katılmaklığınız için birçok kimselerin idam ve birçok ailelerin sürgün olduğunu da bilmekteyiz. Bunun için Kemal ordusundan şimdiye kadar hatlarımıza sığınmış bulunan bütün asker, köylerine gitmek için serbest bırakılmıştır. Çetelere genel af verilecektir. Gördes, Demirci, Simav ve dolaylarında erler toplu bir hâlde silahlarını teslim edip serbestçe köylerine gitmek için hareket etmektedirler. İcinizden hatlarımıza sığınmak isteyenlerin yanında getirdikleri hayvanlar kendilerine bırakılacak ve serbest gezmelerine izin verilecektir. Bu kişiler, harp yükümlülüğünden (tekalif-i harbiyeden) de muaf tutulacaklardır...”⁹⁵

3. İç İsyanlar Vasıtasıyla Millî Mücadele’yi Engelleme Faaliyetleri

İtilaf devletlerinin Millî Mücadele’yi engellemek için başvurdukları yöntemlerden biri de Anadolu’da yer yer iç isyanların çıkarılması ve bunların desteklenmesi olmuştu. O sıralarda Anadolu’da çıkan birçok isyanda⁹⁶ çok kere doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak İtilaf devletlerinin etkisi görülmüştü. İtilaf devletleri, bu olayları bazen bizzat kendi adamlarıyla yönetmişlerdi. Keza bazen de söz konusu casusluk faaliyetleri için kendileri tarafına çekilmiş kişiler kullanılmıştı ve bunlar, ülke içerisinde yaşayan vatandaşlardan⁹⁷ seçilmişti. İtilaf devletlerinin ülkedeki kargaşayı körüklemek için kullandıkları yöntemler, sadece bunlarla sınırlı kalmamıştı. Nitekim isyanların çıkarılması ve teşviki için verilen bu desteğin boyutu; çok kere finansman ve zaman zaman silah ile malzeme yardımı sağlamaya kadar varmıştı. Bu şekilde İtilaf devletleri, Anadolu’daki isyan ateşini körükleyerek Millî Mücadele’yi engellemeyi amaçlamışlardı.

⁹⁵ Kâmil Önalp; *Türk İstiklal Harbi, II’nci Cilt, Batı Cephesi, 5’nci Kısım, 1’nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi’nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Düzenleyen: Özden Çalhan, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1995, s. 111.

⁹⁶ Millî Mücadele Dönemi’nde ortaya çıkan iç isyanlar konusunda geniş bilgi için bk. (Ertuna; Esengin; Mustafa Balcıoğlu; *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu’da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1991).

⁹⁷ Bunlar, işgal kuvvetleri hesabına çalışan kimselerdi ve işledikleri suçun niteliği de casusluktu. Nitekim casusluk suçu, Millî Mücadele Dönemi’nde İstiklal Mahkemelerinin gündemini de meşgul eden konulardan olmuştu (Hâkimiyet-i Milliye; 23 Teşrin-i evvel 1336 (1920); Hâkimiyet-i Milliye; 15 Kânun-ı evvel 1336 (1920)).

İtilaf devletlerinin özellikle de İngilizlerin olayları tahrik ile kışkırtma siyasetinin bazen ne kadar gizemli ve derin ilişkiler yumağına dönüştüğünü göstermesi açısından Sivas'taki Şeyh Recep Olayı, üzerinde konuşulması gereken bir örnektir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelecek olan Salih Paşa ile görüşmek⁹⁸ için 18 Ekim 1919'da Amasya'ya vardı.⁹⁹ Bu sırada, Sivas'ta Şeyh Recep ve iki arkadaşı; Sivas Postanesindeki memurları tehdit ederek Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa'ya birer telgraf çektiler. Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen 19 Ekim 1919 tarihli telgrafta,¹⁰⁰ bir tehdit havası sezilmekteydi.¹⁰¹ Millî Mücadele aleyhtarı bir tutum sergilenmekteydi.

Millî Mücadele'nin engellenmesi adına, Şeyh Recep'e önemli bir rol oynatılmıştı.¹⁰² Çünkü tam da Amasya Görüşmelerine başlanacağı sırada, Millî Mücadele için önem arz eden bir yerden yani Sivas'tan dahi bu aykırı sesin çıkması; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının durumunu sarsmaya yönelikti.¹⁰³ Sonraki gelişmeler, bu olayın perde arkasında İngiliz Muhipler Cemiyeti ile söz konusu yapıya mensup Sait Molla'nın bulunduğunu göstermişti.¹⁰⁴ Nitekim 24 Ekim 1919'da Sait Molla'nın İngiliz Rahip Frew'e yazdığı mektupta kullandığı "*Sivas Olayı'nı nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek.*"¹⁰⁵ ifadesi, bu iş birliğini açıkça ortaya koymaktaydı. Zaten Rahip Frew, İngiltere'nin Anadolu politikasında etkin şekilde rol almış ajanlarından biriydi.

27 Eylül – 4 Ekim 1919'da Konya Bozkır'daki (Zeynelabidin) ilk ayaklanmada da aynı kişinin yani İngiliz Rahip Frew'in olayları körükleyici rolü dikkatlerden kaçmamıştı.¹⁰⁶ O kadar ki İngiliz siyasetinin bölgeye yerleştirdiği nifak; tam bir yıl sonra, Ekim 1920'de Millî Mücadele'yi, bu kez Konya'daki isyanla (Delibaş Mehmet) karşı karşıya bırakmıştı.¹⁰⁷ Adı geçen

⁹⁸ Amasya Görüşmeleri/Protokolü/Mülakatı diye anılan bu gelişme, 20 ile 22 Ekim 1919 tarihlerinde Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasında yapılmıştır (Sarıhan; Cilt: II, s. 181-185).

⁹⁹ Sarıhan; Cilt: II, s. 178.

¹⁰⁰ "*Halkımız, Padişah'ın ve hükümetin görüşlerini Salih Paşa'nın kendisinden yahut da güvenilir bir ağızdan işitmedikçe aradaki anlaşmazlığa çözülmüş gözüyle bakamayacaktır. Bu bakımdan iki yoldan birini seçmek zorunda olduğunuzu arz ederiz.*"

İlyas-zâde Ahmet Kemal Zaralı-zâde Celâl Şeyh Şemseddin-i Sivasî torunlarından Recep Kâmil (Atatürk; s. 172).

¹⁰¹ Tansel; Cilt: II, s. 150.

¹⁰² Atatürk; s. 174.

¹⁰³ Sina Akşin; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cilt: II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 88.

¹⁰⁴ Aybars; 2007, s. 165.

¹⁰⁵ Atatürk; s. 174.

¹⁰⁶ Ertuna; s. 52-55.

¹⁰⁷ age.; s. 187.

ayaklanma da yine İngilizler tarafından desteklenmişti.¹⁰⁸ Bu şekilde Millî Mücadele’de birçok iç isyanla uğraşılmak zorunda kalınmıştı. Bunlardan biri de Ahmet Anzavur İsyanı’ydı.

Ahmet Anzavur, Millî Mücadele Dönemi’nde iki kez isyan etmişti.¹⁰⁹ İlk isyanı, 25 Ekim - 30 Kasım 1919, ikincisi ise 16 Şubat-19 Nisan 1920 tarihlerinde meydana gelmişti.¹¹⁰ Ahmet Anzavur, İtilaf devletlerinin çıkarları için çok yoğun bir gayret içine girmişti. Onun Biga, Gönen ve Manyas’a gönderildiği ilk isyanında, bu durum çok net bir şekilde göze çarpmaktaydı. Anzavur’a, bu isyanında iki misyon yüklenmişti. İlki, Çanakkale Boğazı’nın iki yakasında bulunan İngiliz ile Fransızların işgal bölgesini ve bu sahadaki çeşitli depoları emniyet altına almaktı. İkincisi ise Yunanlara karşı savaşan Millî Mücadele’yi arkadan vurmaktı.¹¹¹ Ahmet Anzavur’un ikinci isyanında da İngilizlerin bölgeyle olan politik ilişkileri ve burada elde ettiği iş birlikçilerin rolü büyüktü. Zaten Anzavur da bu durumdan istifade ederek ayaklanmanın başına geçmişti.¹¹² İngilizler; bu ikinci ayaklanma sırasında isyancı Ahmet Anzavur’a, yakın adamı vasıtasıyla yedi torba içinde 5.000 İngiliz altını göndermişti.¹¹³ Ahmet Anzavur da harekete geçerek Bandırma’yı işgal etmişti. Anzavur, Damat Ferit Paşa Hükûmetinden de destek görmekteydi.¹¹⁴ Bu ortak paydadan söz ederken şunu da belirtmek gerekir ki Damat Ferit Paşa’nın Mütareke Dönemi’nde beş kez hükûmetin başına getirilmesinde İngiltere ile arasındaki bu politik yakınlık çok etkili olmuştu. Özellikle Damat Ferit Paşa, İngilizlere koşulsuz bir güven içindeydi.

İngiliz ve Fransızların altın verme vaatleriyle doğudaki aşiretleri elde etmek için yoğun bir çaba içine girdikleri bilinmekteydi.¹¹⁵ Nitekim bu durum, 1 Haziran ile 8 Eylül 1920 tarihleri arasında ayrılıkçı bir isyan olarak ortaya çıkan Urfa’daki Millî Aşireti Olayı’nda gözlenmişti. İsyanın ortaya çıkışında; İngiliz ile Fransızların olumsuz propagandaları, mali destekleri ve birtakım vaatleri etkili olmuştu.¹¹⁶ Bilhassa İngilizler tarafından bölgede nifak tohumları ekiliyordu. Bu siyaset ve propagandaların etkisiyledir ki Millî aşireti, İtilaf devletleri ile ilişki kurmuştu. Öyle ki Fransızların Urfa’ya ikinci

¹⁰⁸ Belen; s. 223.

¹⁰⁹ Bu konuda, geniş bilgi için bk. (Ertuna; s. 66-87).

¹¹⁰ age.; s. 66, 71.

¹¹¹ age.; s. 67.

¹¹² Ergün Aybars; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1, (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2007, s. 206-207.

¹¹³ Ertuna; s. 74.

¹¹⁴ Tevfik Çavdar; *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla “...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye”*, Milliyet Yayınları, Basım Yeri Yok, 1971, s. 230.

¹¹⁵ Doğan Avcıoğlu; *Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e, 3. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 1155.

¹¹⁶ Ertuna; s. 179.

kez saldırdıkları esnada, bunu fırsat sayıp ayaklanarak Siverek'e doğru yürümüşü.¹¹⁷

Benzer unsurlar kullanılarak çıkarılan bir başka ayrılıkçı olay, bu ayaklanmadan az zaman önce meydana gelen Cemil Çeto İsyanı'ydı. 20 Mayıs ile 7 Haziran 1920 tarihleri arasında yaşanan bu isyanı, Garzan'da Bahtiyar Aşireti'nin başındaki Cemil Çeto yönetmişti. Cemil Çeto, bu isyanda bölgedeki bazı aşiret reisleriyle beraber hareket etmişti. İsyancıları cesaretlendiren en önemli faktör, İngiliz ve Fransızların Millî Mücadele aleyhine giriştikleri olumsuz propagandalar ve zararlı faaliyetlerdi. Bu propaganda ve zararlı faaliyetlerden¹¹⁸ cesaret alarak kendi aralarında anlaşıp Millî Mücadele aleyhine faaliyete geçmişlerdi.¹¹⁹ Bu ayaklanmalar, Millî Mücadele'yi olumsuz etkilemişti.

Bu ayaklanmalar nedeniyle 13'üncü Kolordu birlikleri, Cizre¹²⁰ ve Siirt'ten Adana'ya kadar olan geniş sahadaki hadiselerle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı. Böylece adı geçen Kolordu, bütünüyle kendi bölgesine bağlı kalmıştı. İcra Vekilleri Heyetinin 26 Haziran 1920 tarihli kararıyla Elcezire Cephesi Komutanlığı teşkil edildi. İran sınırından Fırat Nehri'ne kadar olan sahadaki 13'üncü Kolordu birlikleri ile millî kuvvetler, bir komuta altında birleştirildi. Cephenin komutanlığına Nihat Paşa (Anılmış) atandı. Elcezire Cephesi'nin karargâhı, Diyarbakır'daydı. Elcezire Cephesi Komutanlığı, bilhassa İngilizlerin gizli propagandaları ve meydana getirdikleri asayişsizlik sorunlarıyla uğraşmaktan daha ileriye gidememişti. Bundan dolayı Fırat'ın batısında Fransızlarla yapılan savaşlarda, millî kuvvetlere yardımcı olamamıştı. Dolayısıyla Ali Batı,¹²¹ Milli Aşireti ve Cemil Çeto gibi isyanlar, Millî Mücadele'yi epeyce uğraştırmıştı.¹²²

İtilaf devletlerinin bu isyanlardaki dahli değerlendirilirken¹²³ dikkatlerden kaçırılmayacak başka bir husus daha vardır. O da ayaklanmaların

¹¹⁷ Aybars; 2007, s. 213.

¹¹⁸ Bu uğurda, yabancılar tarafından hem kışkırtıcılık yapıldığı hem de finansman desteği sağlandığı bilinmekteydi (Selâhattin Tansel; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 141*).

¹¹⁹ Ertuna; s. 180.

¹²⁰ Cizre; Şırnak iline bağlı bir ilçe.

¹²¹ Ali Batı İsyanı; 11 Mayıs ile 18 Ağustos 1919 tarihleri arasında meydana gelmişti. Midyat'ın güneyindeki aşiretlerden birinin reisi bulunan Ali Batı, Mondros Mütarekesi'nden sonra görülen merkezî otorite zafiyetinden faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin'e hâkim olma amacını gütmüştü. Bu ayaklanmanın çıkışında da İngiltere'nin kışkırtıcı rolü söz konusu olmuştu (Ertuna; s. 40-41).

¹²² age.; s. 177-178.

¹²³ Mesela Kenan Esengin, İtilaf devletlerinin iç isyanlardaki dahlini değerlendirirken Midyat ile Nusaybin dolaylarında çıkan ve ayrılıkçı amaçlar taşıyan Ali Batı İsyanı'nın zamanlamasını, manidar saymaktaydı. Esengin'e göre, Ali Batı İsyanı için 11 Mayıs 1919 gibi ülke için çok hassas bir dönem seçilmişti. İsyanın çıkış tarihi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin hemen öncesiydi. Yine belirtilen tarih, ülkede millî direniş örgütlerinin (Millî Cemiyetler) yeni yeni kurulduğu günlere rastlamaktaydı. Ona göre işte bu isyan, böylesine kritik bir dönemde çıkmıştı ve ayaklanmanın başındaki Ali Batı, İngilizlerle iş birliği

zamanlamasındaki özel seçimdir. Bu hassasiyet, genellikle ayaklanmaların zamanının Yunan askerî hareketlerinden önce veya onlarla eş zamanlı olmasına denk düşürülmesi olmuştur.¹²⁴ Bu durum, bazı isyanların zamanlamasının seçiminde daha kritik bir hâl almış ve söz konusu ayaklanma anına daha ciddi anlamlar yüklenmiştir.

Mesela 27 Aralık 1920 ile 23 Ocak 1921 tarihleri arasında Millî Mücadele'yi epeyce uğraştıran Çerkez Ethem İsyanı buna örnek gösterilebilir.¹²⁵ Çerkez Ethem ile Yunanların harekete geçme zamanlamasındaki uyum, akıllara bu soruyu getirmektedir. Bahsedilen süreç, Birinci İnönü Savaşı'na tekabül etmektedir.

Nitekim 6 Ocak 1921'de Yunan kuvvetleri, Bursa cephesinde harekete geçtiği anda, Çerkez Ethem kuvvetlerinin de saldırı pozisyonu almasını¹²⁶ rastlantı olarak kabul etmek oldukça güçtür. Çünkü altı çizilen bu durum,¹²⁷ iki taraf arasında bir koordinasyon ve iş birliğinin var olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Zaten Mustafa Kemal Paşa; 8 Ocak 1921'de Mecliste yaptığı konuşmada, bu konudaki tereddütleri gidermişti. Çerkez Ethem'in İngilizler ve Yunanlar ile olan ilişkisine dikkat çekip bu iş birliğinin 6 Ocak 1921'de Yunanlarla ortak saldırıya dönüştüğünün altını çizmişti.¹²⁸ İtilaf devletlerinin isyanların çıkışındaki zamanlama seçimine etkisi tartışılırken şüphesiz Koçgiri İsyanı¹²⁹ da çok düşündürücü bir mahiyet arz eder. Çünkü zamanlama seçimindeki özel dikkat ve titizlik, burada da karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle yine bu isyan da Millî Mücadele'nin kritik anlam yüklenen bir safhasına denk getirilmişti.

Ayrılmış amaçlar güden bu isyan, İkinci İnönü Savaşı'ndan hemen önceki kritik günlerde başlamıştı.¹³⁰ Bu, planlanmış bir organizasyondur.¹³¹ Çünkü Yunan ordusunun Türk mevzilerine taarruzunun 23 Mart 1921 tarihine

hâlindeydi. İngilizler, Ali Batı'ya finansman desteği sağlayarak bu isyanı teşvik etmişlerdi (Esengin; s. 40-41).

¹²⁴ Ertuna; s. 280.

¹²⁵ Bu konuda, geniş bilgi için bk. (age; s. 212-258).

¹²⁶ Selâhattin Tansel; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18.

¹²⁷ Çerkez Ethem; bu durumu, Kuva-yı Seyyare'ye karşı alınan tertibattan Yunan ordu makamlarının haberdar olduğunu ve bundan faydalanarak harekete geçtikleri şeklinde açıklamaktadır (Cemal Kutay; *Çerkez Ethem Dosyası*, Cilt: 2, Boğaziçi Yayınları, Basım Yeri Yok, Basım Yılı Yok, s. 172-173).

¹²⁸ TBMM ZC; 1. Devre, 1. İctima Senesi, Cilt: 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 227-228.

¹²⁹ Koçgiri Aşireti; Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık, Kuruçay ilçeleri ile Hamo, Zimara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir sahaya yayılmıştı (Ertuna; s. 259).

¹³⁰ Balcıoğlu; s. 117, 161.

¹³¹ Aybars; 2007, s. 215.

rastlaması ve Koçgiri aşiretinin de İmranlı'da¹³² 6'ncı Süvari Alayına saldırısının 6 Mart 1921 günü olduğu beraber düşünüldüğünde bu koordinasyon, daha kolay anlaşılır. Yani bu iki olay arasında, bir zaman ayarlaması olduğu açıkça görülür.¹³³ İtilaf devletlerinin buradaki amacı, Yunan saldırısı sırasında onlara üstünlük kazandırmak için bu bölgede ayaklanma çıkarıp Türk ordusunu zor duruma düşürmektir. Gerçekten de bu isyan çok hassas bir dönemde çıkartılmış ve ülke ile ordunun gündemini meşgul etmişti. Bu planlanmış bir durumdu. Bu planlama, İtilaf devletlerinin nasıl programlı çalıştığını açık bir şekilde göstermişti.¹³⁴ Yine İngilizlerin adı geçen ayaklanma sırasında, isyan havuzuna yeni katılımcılar kazandırmak için gözden çıkardığı altınlar da dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir diğer husustu.¹³⁵ Nitekim İngiltere'nin tahrik ve teşviklerinin önemli derecede etkili olduğu bu isyan, söz konusu devletin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki emperyalist politikalarının bir parçasını teşkil ediyordu.¹³⁶

İtilaf devletlerinin Anadolu üzerinde tasarladığı planları uygulamak için çıkan bu ayaklanmaların birçoğunda etkin bir rol oynadıkları, maddi ve manevi inisiyatif aldıkları görülmüştü.¹³⁷ Bu yüzden Millî Mücadele'yi epeyce bir süre uğraştıran Pontus İsyanı'ndaki tavırları da yine şaşırtıcı olmamıştı.

Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden ve İtilaf devletlerinin kendilerine karşı olan himayeci tavrından yararlanarak dağlara çıkan Rum çeteleri, giderek taşkınlıklarını artırmışlardı. Rum çeteleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten 1920 Eylülüne kadar geçen zaman zarfında sadece Samsun ve çevresinde Türklerden 699 kişiyi katletmiş, 59'unu yaralamış, 15'ini dağa kaldırmış ve 13 kadının da ırzına geçmişlerdi. Yine 41 köy ve 26 çiftliği de yakmışlardı.¹³⁸

İngiltere'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlarla çok yakın ilişkileri vardı. Bölgeye sık sık gidip gelen İngiliz subayları da Rumları tahrik ve teşvik etmişlerdi. Öyle ki İngiliz temsilcisi Solter, başlarında Metropolit Germanos bulunan eşraf arasında bir komite tertip etti. Bu örgütün köylerde, lokal anlamda finansman toplamak ve çete elebaşlarıyla irtibat kurmak görevinden sorumlu alt komiteleri vardı. Germanos, çete liderlerini Samsun Piskoposluğu'nda bir araya getirip Samsun, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Merzifon, Havza, Erbaa, Ladik, Amasya ve Vezirköprü havalisinde örgütlenilmesi kararı alındı. Nitekim Pontus İsyanı'nda, Anadolu

¹³² İmranlı; Sivas iline bağlı bir ilçe.

¹³³ Ertuna; s. 280.

¹³⁴ Aybars; 2007, s. 215.

¹³⁵ Balcıoğlu; s. 147.

¹³⁶ Aybars; 2007, s. 215.

¹³⁷ Ertuna; s. 280.

¹³⁸ Tansel; Cilt: IV, s. 89-91.

Hareketi'ne karşı en güçlü mukavemet, söz konusu bölgelerde kendisini göstermişti.¹³⁹ Rum çeteleri, ülkenin en buhranlı döneminde doğudan batıya zincir gibi uzayan Karadeniz'in güney kıyılarında ve hinterlandında çok tehlikeli bir vaziyet almışlardı. Bu şekilde âdeta ikinci bir Yunan cephesi meydana getirilmek istenmişti.¹⁴⁰

Gerek İngilizler gerekse Yunanlar, söz konusu ayaklanma bölgesine ulaştırdıkları silah ve malzemelerle bu isyanın lojistiğine önemli ölçüde destek sağlamışlardı. Hatta bu desteğin boyutunun sadece lojistikle sınırlı kalmadığı, siyasi platforma da taşındığı gözlenmişti. Bunu, Millî Mücadele'nin Pontus İsyanı'nı bastırmak için aldığı tedbirlere, İtilaf devletlerinin verdikleri tepkiden çıkarmak mümkündü. Nitekim Pontus Rum elebaşlarının İstiklal Mahkemesi kararları doğrultusunda asılması¹⁴¹ ile büyük bir kısmının da Anadolu'nun iç kısımlarına göç ettirilmesine¹⁴² verilen reaksiyon, İstanbul'daki İtilaf devletlerinin temsilcilerinin protesto notaları şeklinde olmuştu.¹⁴³

4. Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf devletleri ülkede yer yer işgallere başladılar. Bu işgallere karşı önce güneyde, ardından da batıda Kuvayımillîye olarak adlandırılan yerel direniş hareketleri ortaya çıktı. Bunlar, millî bilincin uyanması adına olumlu gelişmelerdi ve İtilaf devletleri nezdinde hoş karşılanmamıştı. Ancak İtilaf devletlerini asıl rahatsız eden gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Kıtata Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesinden sonraki süreçte başlayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra yakın silah arkadaşlarıyla birlikte ülkeyi işgalden kurtarmak için Millî Mücadele'yi başlattı. Bu durum, İtilaf devletlerini rahatsız etti ve hemen harekete geçirdi. Bu yolda kendilerine mensup resmî görevli kimseler, aktif şekilde sahada kullanıldı. Bu kişiler, Millî Mücadele'yi etkisiz kılmak için aldıkları emir ve direktifleri eksiksiz şekilde yerine getirdi. İtilaf devletleri, bu amaç doğrultusunda yerli ya da yabancı casuslardan da azami derecede yararlanmayı ihmal etmediler. Yine Millî Mücadele karşıtı politikalarını benimsettikleri ve çeşitli yollarla elde ettikleri ülke vatandaşı kimselerden de olabildiğince faydalanmışlardı. Özellikle Millî Mücadele'yi çok fazla uğraştıran iç isyanlarda, yerli ya da yabancı casuslar ile İtilaf devletlerinin ülke

¹³⁹ Balcıoğlu; s. 70.

¹⁴⁰ Esengin; s. 204.

¹⁴¹ 174'ü Rum ve 3'ü Müslüman olmak üzere, 177 kişi idam edilmişti (Ergün Aybars; *İstiklal Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 105).

¹⁴² Mülkiye memurları gözetiminde ve büyük bir titizlikle yapılan bu uygulamada, toplam 63.844 Rum başka yerlere sevk edilmişti (Balcıoğlu; s. 109).

¹⁴³ Ertuna; s. 287, 293.

içinden kendi taraflarına çektikleri kimselerin yaydıkları karalama propagandalarının etkisi büyüktü. Aynı zamanda İtilaf devletlerinin birçok iç isyanın çıkışındaki tahrik ve teşviklerinin yanında, söz konusu ayaklanmalara sağladıkları finansman hatta kimi zaman da silah ile malzeme destekleri dikkatlerden kaçmamıştı.

İtilaf devletleri, Millî Mücadele'yi sonuçsuz bırakmak için her çeşit araç, eylem ve vasıtayı çok etkili bir şekilde kullanmışlardı. Onların bu faaliyetleri, Anadolu Hareketi'ni iki ateş arasında bırakmış ve büyük zorluklarla karşı karşıya getirmişti.

Kaynaklar

A. Arşivler

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 944, Gömlek: 126, Belge No: 126-1.

İSH; Kutu: 980, Gömlek: 24, Belge No: 24-1.

İSH; Kutu: 1169, Gömlek: 141, Belge No: 141-2.

B. Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

TBMM Zabıt Ceridesi (1981); 1. Devre, 1. İçtima Senesi, Cilt: 4, Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM Zabıt Ceridesi (1944); 1. Devre, 1. İçtima Senesi, Cilt: 7, Ankara: TBMM Matbaası.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi (2015); Cilt: 4, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

C. Süreli Yayınlar

Gazeteler

Açık Söz

Hâkimiyet-i Milliye

Ç. Kitaplar

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, Cilt: I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, Cilt: II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, Cilt: III, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ATATÜRK, Kemal; *Nutuk (1919-1927)*, Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

AVCIOĞLU, Doğan; *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 3. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

AYBARS, Ergün; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1, (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2007.

AYBARS, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

BALCIOĞLU, Mustafa; *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri; *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

CEBESÖY, Ali Fuat; *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇAVDAR, Tevfik; *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"*, Milliyet Yayınları, Basım Yeri Yok, 1971.

CRISS, Bilge; *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ERTUNA, Hamdi; *Türk İstiklal Harbi, VI'ncı Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974.

ESENGİN, Kenan; *Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

JAESCHKE, Gotthard; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

JAESCHKE, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KARABEKİR, Kâzım; *İstiklal Harbimiz, Cilt: 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

KINROSS, Lord; *Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2011.

KOCATÜRK, Utkan; *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

KÖSTÜKLÜ, Nuri; *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

KUTAY, Cemal; *Çerkez Ethem Dosyası, Cilt: 2*, Boğaziçi Yayınları, Basım Yeri Yok. Basım Yılı Yok.

OKUR, Mehmet, KÜÇÜKUĞURLU, Murat; *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

ÖNALP, Kâmil; *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 4'ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974.

ÖNALP, Kâmil; *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 5'nci Kısım, 1'nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Düzenleyen: Özden Çalhan, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZDEMİR, Yavuz; *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1990.

SARIHAN, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

SARIHAN, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: II, (Açıklamalı Kronoloji), Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

SELEK, Sabahattin; *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli, Cilt: I*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.

ŞİMŞİR, Bilâl N.; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt: I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

TANSEL, Selâhattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TANSEL, Selâhattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TANSEL, Selâhattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TANSEL, Selâhattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: IV*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

D. Makaleler

BAŞAK, Tolga; “Erzurum Kongresi Günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Kongre ile İlgili İngiliz Belgeleri”, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Erzurum, Cilt: II*, (Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 809-867.

ÇAYKIRAN, Güzin; “Millî Mücadele’ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan’a Destek Faaliyetleri (1918-1922)” *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl: 2020, Sayı: 32, s. 95-120.

KILIÇ, Selami; “Tam Bağımsızlık/Millî Birlik ve Beraberlik Sürecinde Erzurum ve Erzurum Kongresi”, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Erzurum, Cilt: II*, (Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 599-628.

KILIÇ, Selami; “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)”, *Çayeli’nden Erzurum’a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap*, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73-128.

ÖZALP, Kâzım; “Kâzım Özalp Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: II, Sayı: 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231-232.

SELVİ, Haluk; “Erzurum Kongresi’nin İngiltere Üzerindeki Etkileri”, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Erzurum, Cilt: II*, (Edit. Yavuz Aslan-Tolga Başak), Er-vak Kültür Yayınları, Erzurum, 2019, s. 801-808.